

Людмила Іванівна Рудник

Кафедра інформаційного, господарського
та адміністративного права

Факультету соціології та права

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Київ, Україна

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК ПРОЯВ ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ

Анотація. Актуальність наукового дослідження обумовлена тим, що право на доступ до інформації являється одним із конституційних прав людини і за його порушення винні особи притягуються до відповідальності. Як приклад таких порушень було зазначено: необгрунтоване віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом, ненадання відповіді на запит на інформацію, ненадання інформації, неправомірна відмова в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання недостовірної інформації призводять до негативних наслідків та ін. Окремим пунктом дослідження стало твердження, що медична інформація про стан здоров'я належить до конфіденційної, але відсутність знань своїх прав (можливість здійснити фотофіксацію своєї медичної картки), а інколи – брак часу (за станом здоров'я) перешкоджає реалізації права на інформацію. Акцентовано увагу на тому, що одним із способів протидії та боротьби із наслідками дезінформування (які завжди є негативними) є підвищення медіаграмотності суспільства, оскільки люди не завжди є обізнаними в своїх правах і не можуть їх відстоювати. Зазначено, що одним із аспектів у забезпеченні реалізації права на інформацію є уточнення певних категорій, а саме: «недостовірна», «неправдива», «неперевірена», «недобросовісна» «дезінформація» та ін. Наголошено на тому, що вирішуючи питання про визнання поширеної інформації недостовірною, необхідно визначати характер такої інформації та з'ясувати, чи є вона фактичним твердженням чи оціночним судженням. Визначено проблемний аспект щодо використання категорії «недостовірна інформація» у Цивільному кодексі, зокрема, а самого визначення даного типу інформації в ньому не закріплено. Тому виникає потреба звернення до інших документів, щоб здійснити його тлумачення. Також аргументовано судження про норму, яка міститься в ст. 31 Цивільного кодексу, а саме те, що суб'єкти владних повноважень є позивачами у справах про захист честі, гідності та ділової репутації. Неточність полягає в тому, що дане право гарантується лише для суб'єктів владних повноважень, а не просто пересічних громадян та іноземців. Увагу також приділено використанню категорії «недобросовісна», але чітке визначення якої також відсутнє. Запропоновано авторське розуміння: «недобросовісна інформація» – інформація, що вводить або може ввести в оману запитувачів інформації, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, неправдивості, двозначності, перебільшення, замовчування, пору-

шення вимог щодо часу, місця й способу розповсюдження. В юридичній площині окремого терміну «неперевірена інформація» нема, натомість є поняття «недостовірна інформація», водночас зазначено, що це не одне й те саме. Визначаючи відмінності «дезінформації» та «недостовірної інформації», було наголошено на тому, що перша є створеною цілеспрямовано (умисно) з метою завдання шкоди/вигоди, яка може мати як економічний, так і політичний та інший характер. Дезінформація завжди є оманливою, маніпулятивною та неправдивою інформацією, яка може поширюватися як абсолютна вигадка або реальні факти, перекручені чи зманіпульовані.

Ключові слова: права людини, дезінформація, доступ до публічної інформації, недостовірна інформація, неправдива інформація, фактчекінг.

Liudmyla I. Rudnyk

Department of Information, Commercial and Administrative Law
Faculty of Sociology and Law
National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
Kyiv, Ukraine

DISINFORMATION AS A MANIFESTATION OF VIOLATION OF THE RIGHT TO ACCESS TO INFORMATION

Abstract. *The relevance of scientific research is because the right to access to information is one of the constitutional rights of a person and the guilty persons are held accountable for its violation. As an example of such violations, the following were mentioned: unfounded attribution of information to information with limited access, failure to respond to a request for information, failure to provide information, wrongful refusal to provide information, untimely or incomplete provision of information, provision of unreliable information leads to negative consequences, etc. The statement that medical information about the state of health is confidential, but the lack of knowledge of one's rights (the possibility to take a photo of one's medical card), and sometimes the lack of time (due to the state of health) prevents the realization of the right to information was a separate point of the study. Attention is drawn to the fact that one of the ways to counteract and fight the consequences of disinformation (which are always negative) is to increase media literacy in society, since people are not always aware of their rights and cannot defend them. It is noted that one of the aspects in ensuring the realization of the right to information is the clarification of certain categories, namely: «unreliable», «false», «unverified», «unscrupulous», «disinformation», etc. It is emphasized that when solving the issue of recognition of widespread information as unreliable, it is necessary to determine the nature of such information and find out whether it is a factual statement or an evaluative judgment. A problematic aspect regarding the use of the category «unreliable information» has been identified in the Civil Code, in particular, and the very definition of this type of information is not fixed in it. Therefore, there is a need to refer to other documents to interpret it. The judgment on the norm contained in Article 31 of the Civil Code is also argued, namely that subjects of authority are plaintiffs in cases of protection of honor, dignity, and business reputation. The inaccuracy lies*

in the fact that this right is guaranteed only to subjects of power, not just ordinary citizens, and foreigners. Attention is also paid to the use of the category «unscrupulous», but a clear definition of which is also missing. The author's understanding is proposed: «unfair information» – information that misleads or may mislead information seekers, harms individuals, the state or society due to inaccuracy, unreliability, falsehood, ambiguity, exaggeration, silence, violation of requirements regarding the time, place, and method of dissemination. There is no separate term «unverified information» in the legal field. Instead, there is the concept of «unreliable information.» But I share the opinion that it is not the same thing. Determining the differences between «misinformation» and «unreliable information», it was emphasized that the former is created purposefully (deliberately) with the aim of causing harm/benefit, which can be of an economic, political and other nature. Misinformation is always misleading, manipulative, and false information that can be spread as absolute fiction or real facts that are distorted or manipulated.

Keywords: *human rights, disinformation, access to public information, unreliable information, false information, fact-checking.*

ВСТУП

Право на інформацію (на доступ до інформації), яке має на меті забезпечення прозорості та відкритості суб'єктів владних повноважень і створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації, передбачене законодавством України [1]. По своїй суті, дезінформація – це фактичне обмеження права людини на доступ до інформації, на вільне формування та висловлення думок, а також загалом підрив довіри до демократичних інститутів, пропаганда насильства, виправдання військових злочинів та злочинів проти людяності. Багаторічна дезінформаційна кампанія, яку росія веде проти України, порушує права людини, адже ставить під загрозу безпеку та життя людей [2]. Дискусії щодо регулювання дезінформації як в Україні, так і світі, не вщухають протягом останніх років, а спалахи її поширення в контексті повномасштабної агресії росії щодо України у 2022 році, а також інших подій у світі, лише збільшують інтерес держав до того, аби віднайти певну регуляторну модель. Усе ще відкритим залишається питання того, кого слід регулювати – поширювачів (*розпорядників – авт.*) інформації, онлайн-платформи чи всіх разом [3, с. 3].

Також варто звертати увагу на те, що в Україні немає законодавчого визначення дезінформації. Незважаючи на те, що Закон України «Про інформацію» визначає достовірність і цілісність інформації як один із принципів інформаційних відносин, про цей обов'язок також йдеться в законах України «Про друковані засоби масової інформації (пресу)» та «Про телебачення і радіомовлення» [4]. Сьогодні вести мову про ризики поширення неперевіреної інформації варто передовсім у контексті війни. Звісно, до повномасштабного вторгнення, 24 лютого 2022 року, негативні наслідки також були. Але зараз ризики стосуються безпосередньо життя та здоров'я людей, перебігу бойових дій, успіху військових операцій [5].

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Задля досягнення визначеної мети наукового дослідження, а саме – здійснення аналізу дезінформації як прояву порушення права на доступ до інформації, використано наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених із інформаційного права, кібербезпеки, інформаційної безпеки, чинне національне законодавство, на основі якого відбувається врегулювання інформаційних правовідносин, відповідні іноземні (європейські) та міжнародно-правові акти, а також обумовлений предметом дослідження методологічний інструментарій.

Основою здійснення наукового дослідження став діалектичний метод пізнання, завдяки якому всі правові явища й поняття, розглянуті в роботі, вивчалися в єдності та суперечності їх протилежностей.

Також було використано теоретичні методи дослідження, а саме: *аналізу* (при дослідженні національного та міжнародного законодавства й підтвердження наукових думок про відсутність універсальної дефініції «дезінформація» як на національному, так і на міжнародному рівнях); *синтезу* (вивчення об'єкта – дезінформації в її цілісності); *узагальнення* (за допомогою якого зафіксовано загальні ознаки та властивості дезінформації (неправдивість, маніпулятивність, введення в оману та ін.); *індукції* (здійснено аналіз фактів, на основі яких було зроблено висновки, зокрема, щодо необхідності уніфікації категорії «дезінформація»); *дедукції* (аналіз понять – достовірність, надійність, правдивість та ін.); *пояснення* (як спосіб розкрити нові знання та акцентувати увагу, що «дезінформація» становить науковий інтерес не лише в сфері досліджень інформаційної безпеки, а також і національної безпеки в цілому).

Під час здійснення дослідження були використані роботи вітчизняних науковців: Баранової О. щодо визнання поширеної інформації недостовірною, Самчинської О. й Миколайчука Б, які займаються ґрунтовним вивченням дезінформації, Спесивцевої О. щодо наслідків поширення неперевіреної інформації, Петрова А., науковий інтерес якого становить відповідальність за порушення законодавства про інформацію, а також Роз'яснення Міністерства юстиції та Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Аналізуючи стан дотримання прав людини в цілому, та на доступ до інформації зокрема, зауважимо, що на сьогоднішній день спостерігаються їх досить грубі порушення, наприклад, необґрунтоване віднесення інформації до інформації з обмеженим доступом, ненадання відповіді на запит на інформацію, ненадання інформації, неправомірна відмова в наданні інформації, несвочасне або неповне надання інформації, надання недостовірної інформації призводять до негативних наслідків та ін.

Варто акцентувати увагу на тому, що право на доступ до інформації закріплено в Конституції України, законах України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян» та інших, а за умови його відсутності, стає неможливим належне забезпечення інших прав людини, право захищати своє здоров'я та життя, як приклад. Реалізація права людини на інформацію пов'язана із забезпеченням громадського порядку.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя. І також варто звернути увагу на положення про те, що реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи й законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [6].

Право на доступ до публічної інформації є пов'язаним із можливістю людини та громадянина бути залученим до процесу прийняття рішень у державі, його дотримання також сприяє прозорості органів державного управління, боротьбі з корупцією, є важливим компонентом належного врядування та показником демократичної держави та плюралізму в суспільстві.

Визначаючи, як особа може реалізувати своє право на інформацію, зазначаю, що доступ до інформацій забезпечується шляхом систематичного й оперативного оприлюднення розпорядниками інформації, зокрема:

- в офіційних друкованих виданнях;
- на офіційних сайтах у мережі Інтернет;
- на Єдиному державному вебпорталі відкритих даних [7].

Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає кілька можливих шляхів отримання доступу до інформації, зокрема:

- ознайомлення з інформацією, оприлюдненою в офіційних джерелах;
- направлення розпорядникові запиту на доступ до інформації й отримання відповіді на нього;
- особисте відвідування засідання колегіального суб'єкта владних повноважень;
- самостійне ознайомлення з відповідними документами в місці, спеціально відведеному для цієї мети розпорядником інформації;
- на Єдиному вебпорталі використання публічних коштів;
- на інформаційних стендах;
- на офіційних сторінках у соцмережах;
- будь-яким іншим способом [8].

Найпоширенішими та найзручнішими джерелами публічної інформації є офіційні сайти розпорядників публічної інформації та інші різноманітні веб-

ресурси, створені органами державної влади та органами місцевого самоврядування або підпорядкованими їм підприємствами. Вони дозволяють отримувати інформацію 24 години на добу 7 днів на тиждень і забезпечують доступ до інформації з будь-якого куточка світу.

Однією із проблем, з якими може стикнутися особа, при пошуку інформації є відсутність обізнаності в тому, до якого структурного підрозділу того чи іншого органу державної влади необхідно звернутися, а також низький рівень знань юридичної термінології. Почасти в нормативно-правових актах використовуються специфічні категорії, йде відсилання до іншого документу, або містяться досить громіздкі тлумачення, зрозуміти які, без допомоги спеціаліста, неможливо.

Доступ особи до інформації про власне здоров'я також гарантований законодавством. Так, ст. 285 Цивільного кодексу України [9] передбачається, що повнолітня фізична особа має право на достовірну й повну інформацію про стан свого здоров'я, зокрема й на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються здоров'я. Аналогічна норма міститься й у ст. 39 Закону «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: пацієнт, який досяг повноліття, має право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я, зокрема й на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються його здоров'я.

Навіть більше, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 30.10.1997 у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устиценка) надав таке тлумачення нормам права: «Медична інформація, тобто свідчення про стан здоров'я людини, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, зокрема й про наявність ризику для життя й здоров'я, за своїм правовим режимом належить до конфіденційної, тобто інформації з обмеженим доступом. Лікар зобов'язаний на вимогу пацієнта, членів його сім'ї або законних представників надати їм таку інформацію повністю й у доступній формі» [7].

Одним із прикладів порушення цього права, вважаємо, є те, що в правилах внутрішнього розпорядку медичного закладу або його положенні про права й обов'язки пацієнта міститься заборона робити фото- чи відеозйомку на території закладу охорони здоров'я, що включає й заборону на фотографування документації. Відтак часто пацієнти зіштовхуються з питанням ознайомлення з медичною картою й отримання її копії (фотокопії). Незважаючи на те, що законодавство не містить чіткого обов'язку закладів охорони здоров'я надавати копію медичної картки або надати можливість її фотокопіювання, вищевикладені норми законів надають право пацієнту (або належним чином уповноваженому представнику) отримати медичну документацію (в тому числі копію медичної карти), що стосується такого пацієнта. Відповідно до вимог Закону України «Про захист персональних даних» щоб отримати персональні дані, зокрема копії медичної

документації, пацієнт подає запит щодо доступу до персональних даних до закладу охорони здоров'я. Запит має містити прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання й реквізити документа, який посвідчує особу запитувача інформації, та перелік персональних даних, які запитуються [10], але відсутність знань своїх прав перешкоджає їх реалізації, а інколи – брак часу (за станом здоров'я). Дане питання є одним із нагальних, яке підлягає вирішенню.

Ще одним аспектом у забезпеченні реалізації права на інформацію є уточнення певних категорій, а саме: «недостовірна», «неправдива», «неперевірена», «недобросовісна» «дезінформація» та ін.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 10 «Свобода вираження поглядів») [11] та Основний Закон держави (ст. 34) [12] гарантують кожному право на захист честі, гідності, ділової репутації та спростування недостовірної інформації особою, яка поширила таку інформацію. Одним із варіантів тлумачення вищезазначеної категорії є наступне, хоча й не правове, а саме: *недостовірною* вважається *інформація*, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі, або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені) [13].

Вирішуючи питання про визнання поширеної інформації недостовірною, необхідно визначати характер такої інформації та з'ясовувати, чи є вона фактичним твердженням чи оціночним судженням.

Відповідно до ч. 2 ст. 30 Закону України «Про інформацію» оціночними судженнями, за винятком клевети, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та їх правдивість не доводиться [14].

У відповідності зі ст. 277 Цивільного кодексу України «Спростування *недостовірної інформації*» фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації [9]. Водночас самого визначення даного типу інформації в Кодексі не закріплено. Відтак виникає потреба звернення до інших документів, щоб здійснити його тлумачення. Так, у Законі України «Про доступ до публічної інформації» [8] вживається категорія «недостовірна інформація», а саме ст. 23 передбачається право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації, зокрема запитувач має право оскаржити надання недостовірної або неповної інформації. А в статті 24 вже розширюються види наданої або оприлюдненої інформації. Відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації несуть особи, винні у вчиненні таких порушень: надання або оприлюднення недостовірної, неточної або неповної інформації [8].

Згідно ст. 31 «Відшкодування матеріальної та моральної шкоди» Закону України «Про інформацію» суб'єкти владних повноважень як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації вправі вимагати в судовому порядку лише спростування недостовірної інформації про себе й не мають права вимагати відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Це не позбавляє посадових і службових осіб права на захист честі, гідності та ділової репутації в суді [15]. Варто акцентувати увагу на тому, що в чинному законодавстві відсутнє чітке визначення таких понять як «гідність», «честь», «ділова репутація», оскільки їх можна віднести до морально-етичних категорій та особистих немайнових прав, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту. Вважаємо положення статті 31 є неточним, оскільки відповідно до ст. 297 Цивільного кодексу України «кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі» [9]. Неточність полягає в тому, що дане право гарантується лише для суб'єктів владних повноважень, а не просто пересічних громадян та іноземців.

Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати про існування презумпції неправдивості відомостей, які завдають шкоди честі, гідності та діловій репутації, а тому обов'язок доведення правдивості такої інформації покладається на особу, яка таку інформацію поширила. Відповідне положення міститься у постанові КЦС ВС від 24.12.2021 у справі № 757/9133/18-ц [14].

Щодо інших категорій інформації, які вживаються в національному законодавстві, зупинимося на наступній, а саме – «недобросовісна», чітке визначення якої також відсутнє. Відтак проаналізуємо на підставі наявних схожих понять. Так, у ст. 1 Закону України «Про рекламу» надається визначення недобросовісної реклами (*інформація – авт.*). Зокрема, «реклама – інформація про особу, ідею та/або товар, розповсюджена за грошову чи іншу винагороду або з метою самореклами в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена, щоб сформувати або підтримати у прямий (пряма реклама, телепродаж) або непрямий (спонсорство, розміщення товару (продакт-плейсмент) спосіб обізнаність споживачів реклами та їхній інтерес щодо таких осіб, ідеї та/або товару, а «недобросовісна реклама – «реклама, що вводить або може ввести в оману споживачів реклами, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця й способу розповсюдження» [16].

Ще одна категорія, яка може бути використана для реалізації даного дослідження це «недобросовісна конкуренція». Так, у Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» сформульовано її визначення: «недобросовісна конкуренція – будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності» [17]. За тлумачним словником «недостовірний» – який викликає сумнів щодо правдивості, правильності [18].

Відтак поєднавши ці дефініції, можемо зазначити наступне: *недобросовісна інформація* – це інформація, що вводить або може ввести в оману запитувачів інформації, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, неправдивості, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця й способу розповсюдження.

Також окремою характеристикою інформації, на нашу думку, повинна виступати її перевіреність, тобто, знову таки, йдеться про достовірність. *Неперевірена інформація* – це інформація, яка не була перевірена на її правдивість і достовірність. Вона може швидко поширюватися через медіа та соціальні мережі. Втім ніхто не дає їй 100% підтвердження. В юридичній площині окремого терміну «неперевірена інформація» немає, натомість є поняття «недостовірна інформація». Разом з тим, поділяємо думку, що це не одне й те саме. Недостовірна інформація не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі, або ж вони існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені). Різниця в тому, що неперевірена інформація може виявитися або правдивою, або недостовірною (неправдивою). У другому випадку можуть настати негативні наслідки.

Одним із прав людини, яке найтісніше пов'язане зі ЗМІ (оскільки вони, частіш за все, розповсюджують інформацію), ймовірно, вважається право на свободу переконань та їх вираження.

Державний контроль за ЗМІ може здійснюватися дуже цілеспрямовано, наприклад, шляхом сканування інтернет-трафіку або телефонних розмов в ім'я національної безпеки. В інших випадках уряди намагаються повністю закрити доступ до конкретної інформації. Свідченням цього виступають такі події: закриття мережі мобільного зв'язку в Ірані в середині 2009 року та Єгипті наприкінці 2010 року, глушіння радіостанцій, супутникового телебачення і видворення журналістів/журналісток із зон конфліктів. Так, у 2009 році журналістам/журналісткам було наказано залишити північно-західну провінцію Сінцзян у Китаї з метою уникнення висвітлення в ЗМІ проявів там етнічного насильства [19].

Окремо слід згадати й про термін «дезінформація». Так, спеціальний доповідач ООН із заохочення і захисту права на свободу думок і їхнє вільне вираження Ірен Хан, у своїй доповіді від 13.04.2021 зазначила: «Деінформація – це не нове явище, але новим є те, що цифрові технології дозволили різним суб'єктам створювати, поширювати та посилювати неправдиву, чи підроблену інформацію в політичних, ідеологічних або комерційних цілях у небачених до цього масштабах та з такою швидкістю і межах доступності, про які раніше не було відомо» [20].

Поділяю думку вітчизняної науковиці Самчинської О., що не можна заперечувати та ігнорувати той факт, що сьогодні інформаційні технології повністю трансформували умови та особливості здійснення інформаційної діяльності, зокрема такі її види як створення та поширення інформації. Як наслідок, дезінфор-

мація стала не просто частиною сучасності, а серйозною загрозою для прав та законних інтересів людини, суспільства та держави [21].

Для кращого розуміння суті «дезінформація» вважаємо за необхідне проаналізувати дефініції цієї категорії. Зокрема, указаний термін усе частіше зустрічається в національних стратегічних нормативно-правових актах. Так, у Стратегії зовнішньополітичної діяльності України неодноразово згадуються терміни «дезінформація», «дезінформаційні атаки» та «дезінформаційні кампанії» як одні з основних загроз в інформаційній сфері, протидія яким є однією з цілей зовнішньополітичної діяльності, задля ефективної реалізації якої необхідна активізація взаємодії з державами-партнерами та міжнародними організаціями. У Стратегії кібербезпеки України передбачено, що розвиток міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки відбуватиметься в тому числі шляхом створення діючої робочої групи з метою протидії гібридним загрозам та поширенню дезінформації. Стратегія інформаційної безпеки України до глобальних викликів та загроз відносить збільшення дезінформаційних кампаній, а до національних викликів та загроз – обмежені можливості реагувати на дезінформаційні кампанії. Крім того, стратегічною ціллю 1 у вказаному документі визначено протидію дезінформації та інформаційним операціям. До того ж у березні 2021 року з метою протидії загрозам національній безпеці та інтересам України в інформаційній сфері, й, зокрема, ефективної протидії пропаганді, деструктивним дезінформаційним впливам та кампаніям був утворений спеціальний робочий орган Ради національної безпеки і оборони України – Центр протидії дезінформації [21].

Незважаючи на часте використання даного терміну, законодавчої дефініції ще не вироблено, що, у свою чергу, породжує низку проблем і ситуативне його тлумачення. Відтак пропонується використати тлумачення, які даються в словниках. Перш за все, дезінформація – це введення в оману невірною інформацією або повідомлення свідомо помилкових, спотворених, неправдивих відомостей з метою введення в оману [18]. Дезінформація – це розповсюдження неправдивої інформації з метою обману людей [22]. Дезінформація – це неправдива інформація, навмисно й часто приховано поширювана (наприклад, шляхом поширення чуток), щоб вплинути на громадську думку або приховати правду [23]. Дезінформація – це свідоме поширення неправдивої інформації з метою завдати шкоди.

Європейська комісія розуміє під дезінформацією «достовірно неправдиву або оманливу інформацію, яка створюється, подається та поширюється з метою отримання економічної вигоди або навмисного обману громадськості та може завдати шкоди громадськості». НАТО розглядає дезінформацію як «навмисне створення та поширення неправдивої та/або маніпульованої інформації з наміром ввести в оману». Google визнає, що дезінформація означає різні речі для різних людей, але зазначає, що «одна справа помилятися щодо певної проблеми. Інша справа – цілеспрямовано поширювати інформацію, яка, як відомо, є неточною, сподіваючись, що інші повірять у її правду» [24].

Ще раз акцентуємо увагу на відсутності універсальної дефініції як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Визначаючи відмінності «дезінформації» та «недостовірної інформації», зазначимо, що перша є створеною цілеспрямовано (умисно) з метою завдання шкоди/вигоди, яка може мати як економічний, так і політичний та інший характер. Деінформація завжди є оманливою, маніпулятивною та неправдивою інформацією, яка може поширюватися як абсолютна вигадка або реальні факти, перекручені чи зманіпульовані.

Якщо ж умислу не було, то ми маємо справу з неперевіреною інформацією, яка виявилася недостовірною. Медіа не перевірили її належним чином та поширили, не знаючи, що вона неправдива і не заради вигоди [5]. Деінформація поширюється тими ж шляхами, що й будь-яка інша інформація: телебачення, радіо, Інтернет, друковані матеріали (як медіа, так і брошури, буклети тощо). Проте не слід забувати про те, що ЗМІ повинні перевіряти надійність, правдивість, достовірність інформації, яку вони розповсюджують, з метою попередження виникнення негативних наслідків для суспільства та держави в цілому.

Щодо суб'єктів поширення дезінформації, то вони можуть бути державними чи недержавними. Розповсюдження даного типу інформації може впливати на широкий спектр прав людини (право на доступ до інформації, зокрема, а також право на свободу вираження поглядів або переконань, шляхом придушення небажаних голосів, особливо в країнах зі слабкою демократією або авторитарними режимами, свободу думки, совісті і релігії, повагу до приватного життя тощо), підбиваючи реакцію на державну політику або посилюючи напругу під час надзвичайної ситуації, збройного конфлікту чи військового стану в країні.

Однією з гарантій дотримання права на інформацію є встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію. Зокрема, відповідно до ст. 7 Закону України «Про інформацію» суб'єкт інформаційних відносин може вимагати усунення будь-яких порушень його права на інформацію. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про доступ до публічної інформації» право на доступ до публічної інформації, серед іншого, гарантується встановленням юридичної відповідальності за порушення законодавства про доступ до публічної інформації. Відповідно до ч. 1 ст. 27 Закону України «Про інформацію» порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України. Законодавець встановлює право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації (ст. 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації»).

Так, запитувачами публічної інформації можуть бути оскаржені: відмова в задоволенні запиту на інформацію; відстрочка задоволення запиту на інформацію; ненадання відповіді на запит на інформацію; надання недостовірної або неповної інформації; несвоєчасне надання інформації; невиконання розпорядниками

обов'язку оприлюднювати інформацію; інші рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації, що порушили законні права та інтереси запитувача [25].

Позитивним моментом у вирішенні питання щодо законодавчого закріплення терміну «дезінформація» та врегулювання відносин, об'єктом яких вона може стати, впровадження відповідальності за її поширення, утворення нових інституцій та ін., була розробка Міністерством культури та інформаційної політики проекту Закону «Про протидію дезінформації». Хоча даний законопроект так і не було зареєстровано у Верховній Раді України. Деякі його положення розкритикували через надміру жорстке регулювання журналістської діяльності, а також непропорційну відповідальність [26].

ВИСНОВКИ

Таким чином, здійснивши дослідження дезінформації як прояву порушення права на доступ до інформації, зазначимо наступне. Право на доступ до публічної інформації є закріпленим на законодавчому рівні й за його порушення передбачається відповідальність, а дезінформація може прямо завдати шкоди його реалізації, через характер інформації, яка поширюється. Незважаючи на відсутність законодавчого закріплення поняття «дезінформація», можна прослідковувати певні позитивні зрушення в даному напрямі, наприклад діяльність Центру протидії дезінформації та підготовка проекту закону «Про протидію дезінформації», хоча він і не був прийнятий, але це свідчить про те, що є розуміння необхідності законодавчого врегулювання відносин, які виникають у процесі дезінформування. Одним зі способів протидії та боротьби із наслідками дезінформування (які завжди є негативними) є підвищення медіаграмотності суспільства, оскільки люди не завжди є обізнаними в своїх правах і не можуть їх відстоювати. Досить часто можна спостерігати розповсюдження інформації користувачами соціальних мереж без перевірки її правдивості, достовірності та ін. Ураховуючи військовий стан на території України та проведення інформаційної (гібридної) війни з боку РФ, нагальною є потреба здійснення особливих заходів із протидії дезінформації в населених пунктах, які межують із тимчасово окупованими територіями Донецької та Луганської областей, адже важливим є ставлення місцевого населення до війни і сторін конфлікту. При поширенні інформації її розпорядники та користувачі повинні використовувати фактчекінгові проекти, які дозволяють визначити достовірність, правдивість, надійність інформації та відсутність маніпуляційних настрів у ній. Ще одним моментом, на якому було акцентовано увагу в дослідженні, є те, що використовуються різні категорії – недостовірні, неправдиві, недобросовісна, неперевірена інформація, дезінформація, але вони нечітко сформульовані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Порушення права на інформацію та права на звернення громадян. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/porushennya-prava-na-informatsiyu-ta-prava-na-zvernennya-gromadyan/> (дата звернення: 13.08.2024).

- [2] Бідочко Л., Худіш П. Дезінформація як порушення прав людини в контексті російського вторгнення в Україну : фаховий звіт. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/32113/2023-06-06-dezinformatsiya-yak-porushennya-prav-lyudyny-v-konteksti-rosiyskogo-vtorgnennya-v-ukrainu-fakhovyy-zvit/> (дата звернення: 13.08.2024).
- [3] Дворовий М., Правдиченко А. Дезінформація під санкціями: як європейські регулятори протидіють неправдивій інформації? *Лабораторія цифрової безпеки*. 2024. 23 с.
- [4] Миронюк О. Дезінформація: як розпізнати та боротися. URL: <https://law.chnu.edu.ua/dezinformatsiia-yak-rozpoznaty-ta-borotysia/> (дата звернення: 13.08.2024).
- [5] Спесивцева О. Наслідки поширення неперевіреної інформації: поради для медіа <https://cedem.org.ua/consultations/neperevirena-informatsiya/> (дата звернення: 13.08.2024).
- [6] Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 03.05.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [7] Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації URL: <https://rm.coe.int/recomendations-final-10-02-21/1680a165f7> (дата звернення: 13.08.2024).
- [8] Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [9] Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [10] Про затвердження форм первинної облікової документації та Інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування : наказ М-ва охорони здоров'я України від 14.02.2012 № 110. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0661-12#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [11] Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top (дата звернення: 13.08.2024).
- [12] Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 13.08.2024).
- [13] Методичні рекомендації «Недостовірна інформація: відповідальність за її розповсюдження». URL: <https://bilopillya-meria.gov.ua/news/1700202294/> (дата звернення: 13.08.2024).
- [14] Баранова О. ВС зазначив важливий аспект щодо визнання поширеної інформації недостовірною. URL: https://biz.ligazakon.net/news/209190_vs-zaznachiv-vazhlyivy-aspekt-shchodo-viznannya-poshireno-nformats-nedostovrnoyu (дата звернення: 13.08.2024).
- [15] Про інформацію : Закон України від 2.10.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [16] Про рекламу : Закон України від 03.07.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.08.2024).
- [17] Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 36. Ст. 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Textm>. (дата звернення: 13.08.2024).

- [18] Словник. URL: <https://slovyk.ua/index.php?sword> (дата звернення: 13.08.2024).
- [19] Засоби масової інформації. КОМПАС. *Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/media> (дата звернення: 13.08.2024).
- [20] Khan I. Disinformation and Freedom of Opinion and Expression: Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression. 2021. URL: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/985/Report_of_the_Special_Rapporteur_on_Disinformation_and_Freedom_of_Opinion_and_Expression_E.pdf (дата звернення: 13.08.2024).
- [21] Самчинська О. Дезінформація: поняття та сутність. *Адміністративне право і процес*. 2022. №3(38). URL: <https://applaw.net/index.php/journal/article/view/762/668> (дата звернення: 13.08.2024).
- [22] Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org> (дата звернення: 13.08.2024).
- [23] Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/disinformation> (дата звернення: 13.08.2024).
- [24] Disinformation: Current definitions and examples. URL: <https://akademie.dw.com/en/disinformation-current-definitions-and-examples/a-67786912> (дата звернення: 13.08.2024).
- [25] Петрів А. Відповідальність за порушення законодавства про інформацію. URL: https://www.irf.ua/vidpovidalnist_za_porushennya_zakonodavstva_pro_informatsiyu/ (дата звернення: 13.08.2024).
- [26] Миколайчук Б. Епідемія дезінформації: чому фейки стали частиною нашого життя і як «вакцинуватися». URL: <https://cedem.org.ua/analytics/epidemiya-dezinformatsiyi/> (дата звернення: 13.08.2024).

REFERENCES

- [1] Violation of the right on information and the right to appeal of citizens (2017). Retrieved from <https://legallaid.gov.ua/novyny/porushennya-prava-na-informatsiyu-ta-prava-na-zvernennya-gromadyan/>
- [2] Bidochko, L., & Hudish, P. (2023). Disinformation as a violation of human rights in the context of the Russian invasion of Ukraine: a professional report. Retrieved from <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/32113/2023-06-06-dezinformatsiya-yak-porushennya-prav-lyudyny-v-konteksti-rosiyskogo-vtorgnennya-v-ukrainu-fakhovyy-zvit/>
- [3] Dvorovy, M., & Pravdychenko, A. (2024). Disinformation under sanctions: how do European regulators combat false information? *Digital Security Laboratory*.
- [4] Myroniuk, O. (2023). Misinformation: how to recognize and fight. Retrieved from <https://law.chnu.edu.ua/dezinformatsiia-yak-rozpiznaty-ta-borotysia/>
- [5] Spesivtseva, O. (2023). Consequences of spreading unverified information: advice for the media Retrieved from <https://cedem.org.ua/consultations/neperevirena-informatsiya/>
- [6] The right to access information as an element of a person's legal status: Explanation of the Ministry of Justice of Ukraine. (2012, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-12#Text>
- [7] Recommendations of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on the observance of the constitutional right of a person and a citizen on access to information (2020). Retrieved from <https://rm.coe.int/recommendations-final-10-02-21/1680a165f7>

- [8] On access to public information: Law of Ukraine (2011, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
- [9] Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine. (2003, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
- [10] On the approval of the forms of primary accounting documentation and the Instructions for filling them out, which are used in health care institutions regardless of the form of ownership and subordination: Order of the Ministry of Health of Ukraine (2012, February). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0661-12#Text>
- [11] European Convention on Human Rights (1950, November). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top
- [12] Constitution of Ukraine (1996, June) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [13] Methodological recommendations «Unreliable information: responsibility for its dissemination.» (2023). Retrieved from <https://bilopillya-meria.gov.ua/news/1700202294/>
- [14] Baranova, O. (2022). The Supreme Court noted an important aspect regarding recognition of widespread information as unreliable. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/news/209190_vs-zaznachiv-vazhliivy-aspekt-shchodo-viznannya-poshireno-nformats-nedostovrnoyu
- [15] On information: Law of Ukraine (1992, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
- [16] On advertising: Law of Ukraine (1996, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [17] On protection against unfair competition: Law of Ukraine (1996, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text> Kyiv, 7, No. 236/96-VR
- [18] Dictionary. Retrieved from <https://sloynyk.ua/index.php?swrd>
- [19] Mass media. COMPASS. *Handbook on human rights education with the participation of young people*. Retrieved from <https://www.coe.int/uk/web/compass/media>
- [20] Khan, I. (2021). Disinformation and Freedom of Opinion and Expression: Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression. Retrieved from https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/985/Report_of_the_Special_Rapporteur_on_Disinformation_and_Freedom_of_Opinion_and_Expression_E.pdf [in English]
- [21] Samchynska, O. (2022). Disinformation: concept and essence. *Administrative law and process*, 3(38), 32–45. Retrieved from <https://applaw.net/index.php/journal/article/view/762/668>
- [22] Cambridge Dictionary. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org>
- [23] Merriam-Webster. Retrieved from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/disinformation>
- [24] Disinformation: Current definitions and examples. Retrieved from <https://akademie.dw.com/en/disinformation-current-definitions-and-examples/a-67786912>
- [25] Petriv, A. (2013). Responsibility for violation of information legislation. Retrieved from https://www.irf.ua/vidpovidalnist_za_porushennya_zakonodavstva_pro_informatsiyu/
- [26] Mykolaichuk, B. The epidemic of misinformation: why fakes have become a part of our lives and how to «vaccinate». Retrieved from <https://cedem.org.ua/analytics/epidemiya-dezinformatsiyi/>

Людмила Іванівна Рудник

Кандидат юридичних наук

Доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права
Факультет соціології та права Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

03056, проспект Берестейський, 37, Київ, Україна

Liudmyla I. Rudnyk

Candidate of Legal Sciences

Associate Professor of the Department of Information, Commercial and Administrative
law

Faculty of Sociology and Law National Technical University of Ukraine
«Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

03056, 37, Beresteiskyi Ave., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Рудник Л. І. Дезінформація як прояв порушення права на доступ до інформації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №3. С. 103–118.

Suggested Citation: Rudnyk, L. I. (2024). Disinformation as a Manifestation of Violation of the Right to Access to Information. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(3), 103–118.

Стаття надійшла / Submitted: 14/07/2024

Доопрацьовано / Revised: 14/08/2024

Схвалено до друку / Accepted: 05/09/2024